

OFICIRI, SLUŽAVKE I DIMNIČARI

Biblioteka
ARCUS

Za izdavača
Bora Babić, direktorka

Stručni redaktor
Saša Hrnjez

MLADEN DOLAR

OFICIRI, SLUŽAVKE I DIMNIČARI

Prevela sa slovenačkog
Maja Đukanović

AKADEMSKA KNJIGA
NOVI SAD

Naslov originala

Mladen Dolar

Oficirji, služkinje in dimnikarji

Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana, 2010.

© Mladen Dolar

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© Akademska knjiga, Novi Sad, 2017.

traduki

Objavlivanje ovog dela podržao je TRADUKI, književna mreža koju čine Savezno ministarstvo za Evropu, integracije i međunarodne poslove Republike Austrije, Ministarstvo inostranih poslova Savezne Republike Nemačke, Švajcarska fondacija za kulturu „Pro Helvecija“, Ured saveznog kancelara Republike Austrije, „KulturKontakt Austrija“, Gete institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije (JAK), Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Lihtenštajn, Fondacija za kulturu Lihtenštajna, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, Ministarstvo kulture Republike Rumunije i Fondacija „S. Fišer“.

SADRŽAJ

Oficiri, služavke i dimničari	7
Na početku behu snovi	35
Nelagodnost u kulturi	67
Frojd i političko	117
O dodiru	149
Šta je, ukoliko je uopšte nešto, drugi?	177
Hegel i Frojd, apsolutno znanje i nesvesno	245

OFICIRI, SLUŽAVKE I DIMNIČARI

U svojoj poznatoj i u svakom pogledu izuzetnoj knjizi *Ponavljanje* (1843), Kjerkegor (Søren Kierkegaard) na jednom mestu govori o ideji da se ljudski rod podeli na tri osnovne kategorije: oficire, služavke i dimničare.¹

Odmah je jasno da je predlog briljantan, da se odlikuje sjajnom iskrom duha, snažnom odvažnošću, retkom nonšalantnošću i širokim potezom mašte. Učinimo li jednostavan test i ovu ideju iznesemo svojim prijateljima, filozofima i nefilozofima, ubrzo ćemo videti da ova dosetka izaziva trenutno oduševljenje, zdušno odobravanje i dobro raspoloženje (ako se izuzme poneki mrzovoljnik koji u ovome vidi još jedan dokaz filozofske ekscentričnosti). Teže je sagledati u čemu se tačno ogleda briljantnost ove ideje.

Na prvu loptu ideja predstavlja izazov za sagovornika, koji se postavlja pred sledeće pitanje: oficiri, služavke i dimničari, u redu, ali gde sam tu ja? U koju kategoriju bih mogao da spadam? Na ovo pitanje moguća su tri odgovora. Prvi i najjednostavniji je odgovor na pitanja: jesi li možda oficir? Jesi li služavka? Jesi li dimničar? Ako nisi, onda ne spadaš u ljudski rod. Žao mi je, ali šta te, po tvom mišljenju, kvalifikuje da budeš pripadnik čovečanstva? Možda bi trebalo da razmisliš o svojoj automatskoj pretpostavci koja se podrazumeva. Na osnovu koje osobine si

¹ Seren Kjerkegor, *Ponavljanje*, Grafos, Beograd 1980, str. 41.

čovjek? Možeš li biti čovek uopšte, bez svrstavanja u određenu kategoriju? I ako ne spadaš ni u jednu od nabrojanih, gde uopšte spadaš?

Druga strategija bi mogla da pomogne prvoj tako što bismo prvobitnu podelu proširili dodatnim kategorijama, u koje bi mogao da se svrsta jadničak koji ne može da pronađe sebe u prve tri. Na primer: čovečanstvo može da se podeli na oficire, služavke, dimničare i profesore filozofije. Odmah postaje očigledno da je ovo ideju učinilo još apsurdnijom, ili da je ovim apsurdnost prvobitnog predloga postala još očiglednija, i da ćemo, nastavimo li ovim putem, stići do one klasifikacije životinja koju navodi Borhes „prema nekoj kineskoj enciklopediji“ i koju je Fuko (Michel Foucault) stavio na čelo velike knjige o klasifikacijama *Reči i stvari*.² Ovome bih dodao i to da za psihoanalitičare ne treba dodavati nikakve nove i posebne kategorije. Prva psihoanalitička pacijentkinja, koju je od 1880. do 1882. lečio Frojdov (Sigmund Freud) kolega i mentor Jozef Brojer (Josef Breuer), a koja se proslavila pod mističnim imenom Ana O. (njeno pravo ime nije bilo tako romantično, zvala se Berta Pappenhajm [Bertha Pappenheim]), izmislila je dva engleska naziva za ovu novu terapiju (jedan od njenih simptoma bio je to što je govorila isključivo na engleskom), *talking cure* i *chimney-sweeping*.³ Dakle, u predlo-

² „Taj tekst citira ‘izvjesnu kinesku enciklopediju’, u kojoj piše da se ‘životinje dele na: a) one koje pripadaju Caru, b) mirišljave, c) pripitomljene, d) male svinje, e) sirene, f) čudovišta, g) pse na slobodi, h) one koje su uključene u ovu klasifikaciju, i) koje se uzbuđuju kao ludaci, j) bezbrojne, k) nacrtane tankom kičicom od devine dlake, l) et caetera, m) koje su slomile krčag, n) koje iz daljine liče na muhe“ (Mišel Fuko, *Reči i stvari*, Nolit, Beograd 1971, str. 59). Borhes navodi ovu živopisnu klasifikaciju u svom članku „Analitički jezik Johna Wilkinsa“ (1942; slov. prevod u: Jorge Luis Borges, *Izbrana dela 6*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2001, str. 133–136), u kojem se inače bavi Vilkinsovim elaboriranim predlogom univerzalnog jezika iz 1668. godine. Kad navodi kinesku enciklopediju, poziva se na Franca Kuna (Franz Kuhn), značajnog nemačkog sinologa i prevodioca sa kineskog, ali brojni stručnjaci kod Kuna nisu uspeli da nađu ništa slično, tako da je Borhes ovu klasifikaciju izmislio.

³ „... u hipnozi za koju je izmislila dobar i ozbiljan naziv [*talking cure*] ‘lečenje razgovorom’ kao i šaljiv izraz [*chimney-sweeping*] ‘čišćenje dimnjaka’“ (Josef Brojer, Sigmund Frojd, *Studije o histeriji*, Čigoja, Beograd 2004, str. 50).

gu klasifikacije su psihoanalitičari unapred bili uvidavno tretirani. Iz čega sledi nesumnjiv zaključak: psihoanalitičari su dimničari, dakle oni su ljudi. Za nas ostale ovo nije tako sigurno.

Treća mogućnost se ogleda u tome da ako ne možemo da se pronađemo ni u jednoj od tri kategorije koje navodno čine čovečanstvo, možemo brzo i sa oduševljenjem da se pronađemo u samom stavu koji omogućava ovakvu klasifikaciju, u posmatranju društva spolja i odozgo, u uživanju klasifikovanja drugih. Dakle to je *the name of the game*; smesta se u nama budi želja, u trenu možemo da zamislimo desetine klasifikacija, svaka ekstravagantnija i egzotičnija od druge. A odmah i zapažamo da će se igra ubrzo okončati, da se u stvari završila već prvim Kjerkegorovim zahvatom, i da ni najluđi predlozi klasifikacija neće moći da konkurišu njegovom. Pokazaće se da je onaj koji je zamislio pravila igre nenadmašiv, svi naši napori da budemo duhoviti izgledaju kao jadno epigonstvo kojem nedostaje briljantnost. No, nesumnjivo je da je veliki deo radosti koju izaziva ovaj predlog upravo zauzimanje pozicije klasifikatora, stanovišta koje omogućava besramnu podelu drugih na ove ili one kategorije. Ovo je stanovište gospodara koji društvo posmatra iz ptičje perspektive, sa izuzetog mesta, a ova izuzetost dobija svoj suprotni pol u slobodi klasifikacije. Gospodar klasifikuje slobodno upravo zbog mesta na kojem stoji, mesta van klasifikovanih entiteta, a prednost Kjerkegorovog predloga je u tome što ovu slobodu pokazuje direktno, bez stida i velova. Naravno, uz svu kjerkegorovsku ironiju koja gospodarsku podelu pretvara u društvenu igru: time što podelu obavlja na tako grandiozno neplauzibilan način, istovremeno nam nudi parodiju gospodara, pokazuje nam njegovu arbitrarnost, samovolju, ali tako što nam istovremeno obezbeđuje uzgredno parče uživanja da se stavimo u njegovu kožu i istovremeno zadržimo distancu. Upravo je ovo osnovna osobina ironije, naime moć da istovremeno i u isti mah kaže nešto i suprotnost toga što kaže.⁴

⁴ „*Contrarium ei quod dicitur intelligendum est*“, kaže Kvintilijan u najklasičnijem tekstu o retorici. Quintilian, *Institutio oratoria VII–IX*, Harvard UP, Cambridge (Mass.), 1996, str. 400 (IX, ii, 44).

U ovakvom prerezu naziremo minimalnu definiciju stano-
višta gospodara, njegovu iluziju: klasifikovati, a ne biti klasifi-
kovan. Ovim se polazna ideja podele automatski proširuje: čo-
večanstvo možemo da podelimo na oficire, služavke, dimničare
i onoga koji je napravio ovu klasifikaciju i njoj je nevidljivo pri-
sutan svojim mestom iskaza, svojom ptičjom perspektivom. Kla-
sifikovanje sadrži kategoriju koja je sama *classified* u engleskom
(tačnije američkom) značenju reči, naime skriveno prisutna kao
tajna, kao vojna tajna. Klasifikator je uvek i sam klasifikovan, po-
javljuje se unutar klasifikacije kao njen uslov i unutar nje kao njena
nevidljiva kategorija. Razvrstavanje drugih se sveti na taj način što
razvrstava i onoga koji razvrstava.

Kjerkegor nije sam smislio ovu fenomenalnu ideju, nego se
poziva na neimenovani izvor: „Jedna duhovita glava je rekla da
čovečanstvo možemo podeliti u oficire, služavke i dimničare.“
(*Ponavljanje*, str. 41). Na Kjerkegorove spise se obrušilo mno-
štvo komentatora i istraživača, koji su našli izvor: članak danskog
humoriste koji se potpisivao inicijalima B. C., i koji je 1827. u
jednom kopenhagenskom listu objavio tekst pod naslovom „Om
indelinger“, „O podelama“. Kjerkegoru je tada bilo četrnaest go-
dina, a dosetka mu je ili ostala u živom sećanju ili je toliko vre-
mena kružila kao opštepoznata krilatica da ju je upotrebio še-
snaest godina kasnije.⁵ B. C. svoj spis započinje ovako:

Čak i onaj koji nikad nije učio logiku zna kako je važno da se za
klasifikaciju odabere jedno jedino plodno načelo. Tako svako ra-
zume da se podela ljudskog roda na oficire, služavke i dimničare
ne zasniva na ovom pravilu.⁶

B. C. dakle ukazuje na demonstrativan primer koji bi svojom
apsurdnošću dokazivao kako se ne sme klasifikovati. Primer je

⁵ Brza anketa među nekolicinom danskih prijatelja pokazala je da stvar danas
nikako nije opštepoznata u Danskoj. Uzorak nije bio reprezentativan.

⁶ Za pozadinu priče se oslanjam na delo Yves Depelseinaire, *Une analyse avec
Dieu, La lettre volée*, Brisel 2005, str. 134ff.

dat kao nešto što je očigledno u suprotnosti sa zdravim razumom, tako da njegovo pobijanje nije ni potrebno. B. C. se posle ove uvodne salve ubrzo latio pravog cilja svog pisanja, posebno tvrdoglavog slučaja klasifikovanja, takoreći nemogućeg zadatka, naime klasifikovanja žena. Nemogući objekat zahteva nemoguće kriterijume: recimo žene se mogu podeliti na one koje isprljaju knjige, koje ih pozajmljuju, i one koje ih vraćaju u besprekornom stanju – a potonje su naravno izuzetna retkost, i žene i knjige, jer one ne idu zajedno, očigledno ih zaprljaju već samom svojom ženskošću. Dalje, B. C. predlaže da se mogu podeliti na one koje imaju prijateljice – i njih se treba čuvati, ko zna o čemu žene pričaju među sobom, sami tračevi i ogovaranja, i one koje ih nemaju – a ove su naravno opet prava retkost. Dalje na one koje odlaze u pozorište sa šeširom na glavi, kako bi privukle pažnju, i one retke koje tamo odlaze bez šešira. I na kraju žene koje steknu inteligenciju čim se zaljube i na one koje se zaljube čim steknu inteligenciju. A razlika između prvih i drugih u ovoj podeli je zanemarljiva: njihova inteligencija je u službi zaljubljenosti, nadasve partikularna i zainteresovana inteligencija, ili inteligencija koju, kad je već steknu tek tako, kao ljudska bića, prvom prilikom stave u službu zaljubljenosti i proćerdaju je, jer ne znaju šta bi s njom. Sve u svemu, problem žena je, sa stanovišta B. C., u tome što ne vole da budu svrstane u služavke: htele bi da čitaju knjige ili da idu u pozorište, htele bi da nadiđu ulogu koja im pripada u umnoj podeli čovečanstva, ali iza njihovih socijalnih aspiracija na svakom koraku viri njihova služavska priroda. Ili pak izdanke inteligencije brzo zatre njihova ženska priroda, koja ih ovim putem vodi u onu drugu, uzvišeniju vrstu služavki, u vrstu žena i majki. Naravno, B. C. je bio muški šovinista u vremenima kad to nikome nije upadalo u oči i, naravno, njegovi zaključci su potpuno politički nekorektni, ali ako smo već spremni da ih uzmemo u razmatranje – nema ničeg dosadnijeg od politički korektnih viceva, a vic vica je u tome da ne bude korektan – ni u kom slučaju dakle ne smemo da mu oprostimo

prizemnost i nedostatak duha, barem s obzirom na dalje predloge, ali to ne važi za prvi, iako je i on pun prikrivene mizoginije.

B. C. klasifikuje žene uveren da je bezbedan od toga da i sam bude klasifikovan, ali možemo da se bacimo u amatersku sociologiju i da o njemu postavimo sledeće hipoteze: okoreli neženja srednje klase i srednjih godina, kod kojeg se mizoginija, koja je tada bila česta, pokazuje u posebno naglašenoj formi. O njegovom društvenom statusu svedoče predložene kategorije čovečanstva, koje su očigledno preuzete iz njegovog svakodnevnog iskustva, među ljudima sa kojima je često imao posla: najpre oficiri, u čijem društvu je nesumnjivo ispunjavao svoj život neženje, nije teško zamisliti da je sa njima posećivao kokarnice i bordele, razmenjujući brojne pikantne priče, koje je vešto koristio za svoje humorističke zapise. Njegovi predlozi za klasifikovanje žena odišu vonjem oficirske kantine, ako su one tada uopšte postojale (a ako nisu, ovakav stav je doprineo njihovom nastanku). Dalje, služavke, koje su se umesto njega pobrinule za teškoće sukoba sa prizemnom realnošću. I na kraju dimničari, koji verovatno svedoče o njegovom imovnom statusu – radna hipoteza glasi da je njegova imovina srednje klase bila dovoljna samo za kupovinu (ili najam) nakrivo izgrađene kuće u kojoj su se neprekidno javljali problemi sa zapušanim dimnjacima, lošim grejanjem i lošim provetranjem. Čovek više klase uopšte ne bi došao u kontakt sa dimničarima, a služavke ne bi ni primetio kao deo čovečanstva. Klasifikovani klasifikator kao Limijerov poliveni zalivač cveća.

Međutim Kjerkegora, koji se u svom delu dosta bavio neklasifikabilnošću ženske prirode, nastavak ovog spisa B. C. sa njegovim rogozbatnim muško-šovinističkim ispadima uopšte ne zanima. Zastaje samo kod prve rečenice, koju nasuprot B. C. uopšte ne vidi kao očigledan primer apsurdnosti, naprotiv:

Jedna duhovita glava je rekla da čovečanstvo možemo podeliti u oficire, služavke i dimničare. Ta primedba po mome mišljenju

nije samo duhovita, nego ujedno duboka, i potreban je veliki spekulativni dar za to da bi se pronašla bolja podela. Ako neka podela ne iscrpljuje ideju shodno njenom predmetu, tada u svakom pogledu treba pretpostaviti slučajnost, jer ona pokreće maštu. Neka samo istinita podela ne može zadovoljiti razum, uopšte nije ništa za maštu, zbog čega je uvek treba odbacivati, mada u svakodnevnoj upotrebi može uživati veliki ugled, jer su ljudi delimično veoma glupi i delimično imaju veoma malo mašte. (*Ponavljanje*, str. 41).

Ukratko, predložena klasifikacija je izvrsna i teško bismo našli bolju. Onim plauzibilnijim klasifikacijama nedostaju dve naizgled suprotne stvari, naime nedostaju im razum i mašta. Podele bazirane na razumu su samo naizgled bolje, ali su u poslednjoj instanci jednako arbitrarne, jer nisu svesne skrivene arbitrarности razumskih kriterijuma; a što se tiče mašte, ubijaju svaki duh. U slučajnosti se krije spekulativna dubina, koja otkriva sve osim dobro utemeljene podele. Ako je klasifikacija način da univerzalni rod podelimo na partikularne vrste, brižljivo bdi-jući nad tim da vrste iscrpu rod i da budu utemeljene u precizno odabranim specifičnim razlikama, ekstravagantna klasifikacija kršeći sva pravila pokazuje da u odnosu između univerzalnog i partikularnog, između roda i vrste, uvek nešto škripi. Da li je tada uopšte moguća klasifikacija, koja bi svoj predmet „idealno obuhvatila“? Koja bi ga to iscrpno i temeljno podelila? Posebno kad je u pitanju ljudski rod, na muškarce i žene, a oni se, kako izgleda, ne mogu postaviti kao dve kategorije bez treće – te ako su ova dva pola ljudskog roda u nekom odnosu, onda su svakako u odnosu preko dimničara.

Kjerkegoru su za maksimalan učinak potrebna samo tri poteza. Borhesova klasifikacija je inače briljantna, ali je i previše rastegljiva, tako da Borhesovih četrnaest kategorija životinja lošije obavlja posao nego tri ljudske kategorije. Tri je sasvim dovoljno: ako u oficirima i služavkama možemo da vidimo poče-

tak neke moguće klasifikacije, onda su dimničari reprezentant kontingencije uopšte. Mogli bismo da kažemo da je skriveni ključ za početak ponuđene klasifikacije ovaj: oficiri su „tipični muškarci“, muškarci *par excellence*, muškarac bi po svom habitusu i poslanstvu trebalo da bude vojnik i naredbodavac; a služavke su „tipične žene“, vezane za domaćičke poslove, brigu za preživljavanje i podređenost. Pritom su dimničari upravo reprezentanti čovečnosti uopšte, tako da se čovečnost podudara sa dimničarskom kontingencijom. Čovek je u principu dimničar. Treća i poslednja kategorija otkriva skrivenu hipotezu prve dve, koje u trećoj nailaze na svoju istinu. Ali kakvu istinu?

Ne mogu a da ne citiram poznatu klasifikaciju slične vrste koju u *Kapitalu* predlaže Karl Marks (Karl Marx):

Oblast prometa ili robne razmene, u čijem se okviru vrši kupovanje i prodavanje radne snage, bila je uistinu pravi raj prirodnih čovekovih prava. U njoj vladaju jedino Sloboda, Jednakost, Svojina i Bentham. Sloboda! Jer se kupac i prodavac neke robe, recimo radne snage, opredeljuju samo svojom slobodnom voljom. Oni ugovore zaključuju kao slobodne, pravno jednake ličnosti. Ugovor je krajnji rezultat u kome njihove volje dobijaju zajednički pravni izražaj. Jednakost! Jer se jedan prema drugom odnose samo kao vlasnici roba i razmenjuju ekvivalent za ekvivalent. Svojina! Jer jedan i drugi raspolaže samo svojim. Bentham! Jer i jedan i drugi vode računa samo o sebi. Jedina moć koja ih sastavlja i dovodi u uzajamni odnos jeste moć njihove sebičnosti, njihove lične koristi, njihovih privatnih interesa. I baš zbog toga što se tako svako brine samo za sebe a niko za drugog, svi oni, po nekoj unapred određenoj harmoniji među stvarima, ili pod okriljem vanredno pronicljivog providenja, izvršuju samo svoju uzajamnu korist, opštu korist, interes celine.⁷

⁷ Karl Marks, *Kapital. Kritika političke ekonomije I–III*, prev. Moša Pijade i Rodoljub Čolaković, BIGZ, Beograd 1973, str. 162.

Ukratko, „sloboda, jednakost, svojina i Bentam“ je još jedan ovakav redosled u kojem poslednji član osvetljava prva tri koje treba čitati unazad iz konačnog elementa. Klasifikacija je četverostruka, a ne trostruka, što prouzrokuje određenu strukturu nesrazmeru, jer već treći član, svojina, nudi ključ za prva dva, slobodu i jednakost, a na kraju sva tri dobijaju svoje pravo osvetljenje od četvrtog, Bentama (Jeremy Bentham), neprevaziđenog utilitarističkog teoretičara, koji je sve pokretače čoveka sveo na izračunavanje privatnih interesa i time postavio „subjektivnu ekonomiju“, koja je nužna podloga za uzvišenije parole o slobodi i jednakosti. Kjerkegor bi bio oduševljen. Prva dva člana su uzeta iz parole Francuske revolucije, a treći, i posebno četvrti, ovu parolu stavlja pod sasvim drugo svetlo, koliko su sloboda i jednakost u ovim kapitalističkim odnosima, u kojima su nastali kao političke smernice, uokvireni pretpostavkama privatne svojine i privatnog interesa, iz kojega bi kao u lajbnicovski prestabiliranoj harmoniji izrastao interes zajednice. Njihov emancipatorski politički obim temeljio je na skrivenoj klauzuli koja je uslovljavala njihov domet. Rod političkih sloboda i prava sa Bentamom nailazi na svoju veoma partikularnu vrstu, čak i na individualno ime postavljeno na isti nivo i kojim se sve menja.

U jednom sasvim drugačijem smislu parola Francuske revolucije – „sloboda, jednakost, bratstvo“ – mogla bi se čitati kao klasifikacija ove vrste. Ako naime sloboda i jednakost ciljaju na oslobađanje iz samoniklih veza premoderne zajednice (na prelazak sa *Gemeinschaft*-a na *Gesellschaft*), onda bratstvo kao poslednji član redosleda cilja na ponovni upis prva dva u okvire krvne povezanosti, na ekskluzivnost odnosa nove bratske zajednice, koja je, upravo stoga što nije više samonikla, nego stvorena, utoliko podmuklija i proizvodi nove oblike modernog gospodstva.⁸ Naravno, pod bratstvom se po svoj prilici podrazumevala metafora

⁸ Ovu tezu lucidno zagovara knjiga Juliet Flower MacCannell, *Regime of the Brother*, Routledge, New York & London 1991. Najkraće rečeno, revolucijom je stari režim Oca zamenjen novim režimom brata.

solidarnosti, ali metafore nisu nikada nedužne. Veliki deo kasnijih političkih katastrofa se na kraju odvijao upravo izigravanjem bratstva nasuprot slobodi i jednakosti, dakle u suprotnom smeru od naglašavanja svojine i Bentama kao skrivene pretpostavke. Ukratko, bratstvo i Bentam kao poslednje karike u nizu koji počinje tako podsticajno, detaljno ocrtavaju parametre ćorsokaka u kojima smo se našli uz modernu vlast. Ako želimo slobodu i jednakost, desna politika nam uvek nudi ili bratstvo (nacionalna supstancija, koreni, religija, tradicija, rasa), ili Bentama (neoliberalizam, slobodno tržište, slobodni tok kapitala), a oba su u svojoj maksimalnoj suprotnosti povezana brojnim vezama i mogućim kombinacijama. Leva politika pak uvek počinje sa: „Bratstvo ili Bentam? Ne, hvala.“

Marksov slavni niz se svakako oslanja na prethodnika (ovo istina nisam našao ni u kakvoj literaturi, možda samo usled neznanja), koga je Marks verovatno poznao, pre svega s obzirom na prijateljstvo koje ga je tokom četrdesetih godina u Parizu povezivalo sa Hajneom. Hajnrih Hajne u drugom delu svojih *Reisebilder* (1827) kaže da su mu posebno dragi „ljubav, istina, sloboda i pačija supa“.⁹ Najpre visoki ideali, a zatim u istom nivou pačija supa, koja ideale smešta pod znak pitanja.¹⁰ Ali bilo bi prekratko ako bismo ovu Hajneovu dosetku razumeli kao još jednu zdravorazumsku bodlju na račun toga da od ideala nema ništa ako se ne pobrinemo za stomak (iako Hajne mnogo štošta kaže i u ovom pravcu, na primer: „Moj stomak ima baš malo smisla za besmrtnost, razmislio sam, hoću da budem polubesmrtan i u celini sit.“) (*Ideen. Das Buch Le Grand*, str. 48). Bilo bi prekratko, jer je na kraju krajeva celokupna knjižica sastavljena iz tri dela od kojih svaki pod lupom gleda jedno od prve tri parole, najpre

⁹ Heinrich Heine, *Ideen. Das Buch Le Grand*, Reclam, Stuttgart 1972, str. 19.

¹⁰ Hajne je u pismu prijatelju pisao o prvoj ideji za ovu knjigu u kojoj je hteo da govori o tome šta mu je drago, a među tim stvarima je „potpuri koji čine: porodica, istina, francuska revolucija, prava čoveka, Lesing, Herder, Šiler itd. itd.“ (*Op. cit.*, str. 75). Odmah se vidi da je ovaj spisak kilav – nedostaje mu upravo pačija supa.

ljubav, zatim slobodu i na kraju istinu (potonju pre svega u odnosu prema njegovom književnom poslanstvu). Pačija supa je u ovom nizu reprezentant one nezaustavljive ironije, koja svaku od ovih parola pogađa iznutra i pretvara u njenu suprotnost, ono pretvaranje zbog kojeg nijedan od tih ideala ne možemo da uzmemo na sebe bez komičnog dodatka, a tek komični dodatak je ono što mu daje oštrinu. Tako je na primer pravi glasnik slobode, ideala Francuske revolucije, Napoleonov bubnjar Le Grand (knjiga je nazvana po njemu), koji je umeo na odgovarajući način da zabubnja ideje Francuske revolucije – tako je na primer *égalité* odmah ilustrirao ritmom revolucionarne pesme *ça ira, ça ira ... les aristocrates à la lanterne* (Isto, str. 28). Udarci u bubanj i lanterna, to je pačija supa jednakosti. Tako pačija supa nije samo indicija naših telesnih naklonosti u odnosu prema uzvišenim idealima, ironične diskrepancije između jednog i drugog, nego nužni slučajni i ne samo telesni dodatak, sa čijeg stanovišta uopšte možemo još da dođemo do ovih ideala i da ih prihvatimo kao svoje. Treba se plašiti ljudi koji vole ljubav, istinu i slobodu bez pačije supe.

Hajne je, istina, veoma voleo ovakve klasifikacije. Na primer u *Putu po Harcu* (*Harzreise*) kaže: „Stanovnici Getingena obično se dele na studente, profesore, filistre i stoku ... a ta su četiri staleža veoma oštro podvojena“. O školi u istom spisu kaže da je tamo „toliko morao da trpi latinski, batine i geografiju“.¹¹ Nije ni čudo što je Frojd u svojoj knjizi o dosetki toliko primera uzeo upravo od Hajnea. Voleo ih je i Marks. Slavoj Žižek neumorno, u mnogim prilikama,¹² naglašava Marksov sjajan primer iz *Kla-*

¹¹ Cit. prema: Sigmund Frojd, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, Matica srpska, Novi Sad 1976, str. 70. Frojd dodaje: „ovo ređanje, koje središnjim položajem batina između dva predmeta postaje sasvim jasno, želi da nam kaže da učenikovo shvatanje, nedvosmisleno izraženo preko batina, zaceo treba da proširimo i na latinski i geografiju“ (Isto).

¹² Prvi izvor ovoga, ako sam pravilno detektovao, jeste *Hegel in označevalec*, DDU Univerzum, Ljubljana 1980, str. 122. Upor. dalje *Zgodovina in nezavedno*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982, str. 302.

snih borbi u Francuskoj (1850), gde su dve tadašnje rojalističke frakcije, orleanisti i legitimisti, mogle da nađu zajednički imenitelj samo u republikanstvu. Kad bi se i jedni i drugi pojavili kao zastupnici rojalizma, odmah bi se postavilo pitanje za kojeg kralja se zalažu i smesta bi se posvađali. Međusobni raskol u vezi s ovim pitanjem mogli su da prenebregnu samo tako što su zajedno nastupili pod znakom republikanstva, kao „stranka reda“. Dakle, genus rojalizma se deli na orleaniste, legitimiste i republikance, a rojalizam uopšte je moguć samo kao antirojalizam, dakle republikanstvo.¹³ Marksov primer *par excellence* potiče iz prvog poglavlja *Kapitala*, gde „roba uopšte“ može da nastupi samo kao posebna sorta robe:

Kao kad bi pored i osim lavova, tigrova, zečeva i svih drugih stvarnih životinja, koje grupisane čine različite rodove, vrste, podvrste, porodice itd. postojala i *Životinja* [*das Tier*], individualno otelotvorenje čitavog životinjskog carstva. Jedno takvo pojedinačno, koje u sebi obuhvata sve realno postojeće vrste iste stvari, nešto je *opšte*, kao *životinja*, *bog* itd.¹⁴

Činjenica da se neka roba može pojaviti kao opšti ekvivalent sve robe, povlači za sobom nešto kao kad bi se pored krtica, petlova, orlova, lavova, zmija, kamila i krpelja (ako nabrojim samo nekoliko životinja iz filozofskog zverinjaka)¹⁵ pojavila i *Životinja* uopšte. I upravo mogućnost da određena roba nastupi kao opšti ekvivalent (a ova mogućnost je sadržana u elementarnoj formi

¹³ Upor. Karl Marx, MEID III, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 68–69. Republika je, kaže Marks, do tada bila „*sinteza restauracije i julijske monarhije*“ (str. 69), dakle dve rojalističke tvorevine koje su vladale u Francuskoj u periodu 1816–1830. i 1830–1848.

¹⁴ *Časopis za kritiku nauke*, br. 13–14, Ljubljana 1976, str. 181–192. Reč je o citatu iz prvog poglavlja prve knjige izdanja *Kapitala* (1876). Marks je za drugo izdanje (1873) dosta preradio poglavlje, a ovo preradeno izdanje je služilo kao polazište za sva naredna i za prevode.

¹⁵ Za krticu i petla upor. Marks, za orlove, lavove, zmije i kamile upor. Niče (Friedrich Nietzsche), za krpelja upor. Delez (Gilles Deleuze).

robe), jeste ono što omogućava novčanu formu, novac kao robu uopšte, posebno robu kao otelotvorenje vrednosti. Oblik vrednosti kao opšta forma svih roba posledično povlači sa sobom kratak spoj između pojedinačnog i opšteg, a upravo to je ono što podržava njenu opštost. Metafizika roda i vrsta je naša svakodnevna praktična metafizika.

Uopšteno možemo da kažemo ovako: u odnosu između roda i njegovih vrsta uvek nešto škripi, *ça cloche*, a ova škripa se iskazuje tako što rod u svojim redovima naiđe na neku vanserijsku i slučajnu vrstu, koja s jedne strane otelotvorava rod kao takav, u sredini njegovih vrsta i na istom nivou sa njima, a s druge strane ovaj dodatak stavlja pod znak pitanja samu prirodu roda, prirodu njegove univerzalnosti. Zašto se stvari nikada ne mogu dobro podeliti tako da rezultat bude bez dodatka? Zašto se one u principu ne mogu nikada sasvim uklopiti u aristotelovsku podelu na *genus proximum* i *differentia specifica*, na prvi blizak rod i specifične razlike vrsta? Zašto se rod ubacuje kao vrsta među svoje vrste kao njihov slučajni nastavak?¹⁶ Zašto klasifikacija, kjerkegorovski rečeno, nikada idealno ne obuhvati predmet?

Vratimo se našem slučaju oficira, služavki i dimničara, jer nam nudi jedan od mogućih načina na koji se može pristupiti ovom nadasve komplikovanom problemu. Videli smo da ova klasifikacija počinje polnom razlikom, podelom na muškarce i žene, pri čemu i za jedne i za druge nudi karikaturnu i do patrijarhalne groteske dovedenu sliku: muškarci su u svojoj biti oficiri, samo tu dolazi do izražaja njihova prava muška priroda, a žene su (ovako ili onako) služavke. Pri čemu je sasvim jasno da se nikada ne možemo odvojiti od klasnog antagonizma, istrgnuti ga iz formi dominacije koja im je tradicionalno obilno služila. Ali kuda sa dimničarima, koji u svojoj potpunoj slučajnosti ovaploćuju čo-

¹⁶ Kod Borhesa se ovo događa bukvalno tamo gde sama klasifikacija životinja obuhvata kao posebnu kategoriju h) životinje „koje su uključene u ovu klasifikaciju“.

veka uopšte, Životinju pored muških i ženskih životinja, opšti ekvivalent muškaraca i žena?

Frojd, koji je čitavog života toliko pisao o tome šta znači biti muškarac ili žena, rekao je ponešto i o dimničarima. Na primer:

... s tim što se u naše vreme amajlije, koje donose sreću, sve lako raspoznaju kao genitalni ili seksualni simboli. Posmatrajmo jednu takvu zbirku kao što se, recimo, nosi u obliku malih srebrnih privesaka: četvorostruk list deteline, svinja, gljiva, potkovica, lestve, dimničar ... Dimničar koji nosi lestve spada u tu zajednicu, jer on vrši jedno od onih zanimanja s kojima se polni snošaj vulgarno upoređuje (v. Antropofiteju).¹⁷ Njegove lestve poznali smo kao seksualni simbol u snu...¹⁸

Seksualna konotacija dimničarstva postoji i u slovenačkom i u mnogim drugim jezicima. Dimničari su dakle prisutni, nikako ne slučajno, kao kontingencija same seksualnosti, a kontingencija svojstvena seksualnosti je upravo pitanje falusa. Ana O. je u jednom jedinom potezu najekonomičnije pogodila suštinu psihoanalize, spregu seksualnosti i označitelja, presek *chimney-sweeping-a* i *talking cure-a*. – Ako su, dakle, oficiri tipični muškarci, a služavke tipične žene, onda su dimničari upravo „falusni element“ – seksualnost koja se dodaje kao „treće“ u odnosu pre-

¹⁷ Frojd se ovde poziva na *Anthropophytea, Jahrbuch für folkloristische Erhebungen und Forschungen, zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral*. Ovu godišnju publikaciju sa velikim žarom i brojnim saradnicima je u Lajpcigu izdavao Fridrih S. Kraus (Friedrich S. Krauss) (i Frojd je vodio korespondenciju sa njim, a među njegovim saradnicima bio je i veliki antropolog Franc Boas [Franz Boas]), u periodu 1904–1913. je izašlo devet svezaka, a zatim je bila zabranjena, ali je i dalje izlazilo devet svezaka *Beiwerke*, sve dok stvar nisu definitivno zaustavili nacisti. Reč je o jednoj od najznačajnijih zbirki folklornih mudrosti o seksualnosti sa svih strana sveta. U januaru 2011. je Univerzitet u Mičigenu objavio faksimil.

¹⁸ Sigmund Frojd, *Uvod u psihoanalizu*, Matica srpska, Novi Sad 1976, str. 152. Upor. dvosmislena nemačka jezička upotreba *steigen*, penjati se, uopšte seksualna konotacija penjanja, posebno penjanja stepenicama (upor. Sigmund Freud, *Interpretacija sanj*, Studia humanitatis, Ljubljana 2000, str. 331, 272–274 itd.).

ma dva pola. S jedne strane je „falusni elemenat“ ono što prva dva člana dovodi u seksualni odnos, a istovremeno je ono što taj odnos izvodi iz takta i sprečava ga. Kad bi postojao seksualni odnos, oficiri i služavke bi mogli da opstanu bez dimničara, ali pošto ga – prema čuvenom Lakanovom iskazu – nema, u seksualnim stvarima nikako ne možemo bez dimničara.

Lakan je, uzgred budi rečeno, znao za Kjerkegorov predlog klasifikacije (uopšte mu je Kjerkegovora knjiga o ponavljanju bila veoma draga¹⁹) i primenio ju je u svom *hommage*-u Ernestu Džounsou (Ernest Jones) („A la mémoire d'Ernest Jones: Sur sa théorie du symbolisme“).

U tim redovima [citat Ernesta Džounsou] sa osećanjem da se vraćamo na svetlost dana pamćenje nas je ponovo odvelo do besmrtno trostruke podele koju je Kjerkegor za sva vremena uveo u ljudske funkcije; kao što je svima poznato, to je podela na oficire, služavke i dimničare – koja je, koliko god nekima bila neobična zato što im je nova, rasvetljena već ovde pominjanjem zgrade na koju se očigledno upisala.²⁰

Zgrada koja se pominje, kako se vidi iz nastavka i ako dobro razumem Lakanov cilj, jeste zgrada međunarodne zajednice analitičara i posebno njihove britanske asocijacije u kojoj je Ernest Džouns svojom lucidnom teorijom simbolizma, a i drugim intervencijama (Lakanu je bio posebno važan njegov pojam *aphanisis*) takoreći prokopao sporedni izlaz kao dimnjak, odnosno preuzeo je funkciju njihovog dimničara – u suprotnosti sa ostalim funkcijama oficira i služavki u čijim ulogama se zlobno moglo zamisliti više kandidata, a Lakanova zloba je u tom pogledu bila uslovljena gorkim iskustvima – tako da „vidimo kako zavisnik zauzima svoje mesto na dimničarskom nebu, koje je za nas,

¹⁹ Upor. Ž. Lakan, *XI Seminar. Četiri temeljna pojma psihoanalize*, Naprijed, Zagreb 1986, str. 67 i dalje.

²⁰ Jacques Lacan, *Ecrits*, Seuil, Pariz 1966, str. 717.

bez sumnje, ponad svega.“ (*Ecrits*, str. 717). Ovo sledi iz zaključka ovog *hommage*-a.

Lakanovo pominjanje tripartitnosti u podeli ljudskog roda nikako nije nevino, implicitno („kao što svi znamo“) se poziva na najpoznatiju ideju tripartitne podele, koju je Žorž Dimezil (Georges Dumézil) u svom celokupnom opusu predložio kao ključ za našu indoevropsku tradiciju uopšte.²¹ Prema Dimezilu, zajedničku crtu indoevropske civilizacije sve od njenih početaka pa do Francuske revolucije, definiše upravo podela društva na tri funkcije, tri osnovne kategorije, koje imaju nadasve razgrnate posledice u društvenom imaginarijumu i koje čine naše istorijsko-kulturne podele: na sveštenike, vojnike i „proizvođače“ (dakle sve one koji se brinu za sticanje dobara potrebnih za preživljavanje). Ovakva je bila već i staroindijska podela, koja seže u najstarija indoevropska dokumenta, na ovakvu podelu se poziva Platon u svojoj *Državi*, ovako je tokom srednjeg veka bilo podeljeno klasno društvo (sveštenstvo, aristokratija, treći stalež)²² do Francuske revolucije (koja je, na kraju krajeva, počela Sijesovim (Emmanuel Joseph Sieyès) pamfletom „Šta je treći stalež?“ januara 1789. i zasedanjem generalnih staleža juna 1789). Tripartitna podela ljudskog roda dakle nije slučajna – ako pratimo Dimezila, temelj naše indoevropske kulture je upravo njena trodelna paradigma. U ovom svetlu bi na Kjerkegorov predlog mogli da gledamo kao na parodiju ili na blistavu ironičnu transformaciju ove ideje, njenu modernu verziju. Oficiri su očigledno vojnici, a služavke naravno brinu o prizemnim stvarima, kao što je preživljavanje. A dimničari? *Rigveda*, najstariji indoevropski tekst uopšte, definiše treću, sveštenu funkciju ovim rečima: „*bráhma*n (srednji rod [!], ‘nauka o mističnim korelacija-

²¹ Lakanov tekst u spomen na Ernesta Džounsa (preminulog 1958) potiče iz 1959. godine, a Dimezil je svoju *L'Idéologie tripartite des Indo-Européens* izdao 1958.

²² O ovome detaljno Georges Duby, *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*, Studia humanitatis, Ljubljana 1985.

ma između delova vidljive ili nevidljive stvarnosti i njihova primena²³. U vezi sa funkcijom falusnog elementa ne bismo mogli naći bolje reči, između jednog i Drugog, između vidljivog i nevidljivog, između muškog i ženskog (i naravno, srednjeg je roda). Rečju, korelaciju između onoga što nema nikakvu korelaciju.

Šta je, ako uopšte jeste, falus? Kako dolazimo do toga da ga s jedne strane izjednačavamo sa kontingencijom, sa slučajnim dodatkom, koji u svojoj slučajnosti ima direktnu vezu sa univerzalnošću, a s druge strane sa označiteljem, sa onim koji uopšte omogućava imenovanje? Lakan je jedan od svojih čuvenih tekstova nazvao „Značenje falusa“ (1958), a značenje ovog naslova je upravo u značenju u naslovu, u značenju koje je stavljeno u najbližu vezu sa falusom. Značenje i falus spadaju zajedno, falus je značenje značenja. Ako malo abruptno i *hard-line* citiram Lakana:

U Frojdivom učenju falus nije fantazam, ako pod tim treba razumeti uobraziljsku pojavu. Nije kao takav ni objekt (parcijalni, unutrašnji, dobri, rđavi, itd...), ako se tim terminom vrednuje realnost koja sudeluje u nekom odnosu. On je još manje organ, penis ili klitoris koji simbolizuje. Frojd, svakako, nije bez razloga povodom falusa upućivao na idol što je falus bio za Stare. Jer falus je označitelj, označitelj čija funkcija u intersubjektivnoj ekonomiji analize, možda, podiže veo s funkcije koju je on imao u misterijama. Jer on je označitelj određen da označi svekolike učinke označenog, ukoliko ih označitelj uslovljava svojom označiteljskom prisutnošću.²⁴

S jedne strane je, dakle, funkcija falusa povezana sa označiteljem kao takvim, i ma koliko da je reč o označiteljskoj strukturi, ona otelotvorava upravo ono što tu strukturu omogućava. Ono

²³ Georges Dumézil, *Tridelna ideologija Indoevropejca*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 12.

²⁴ Žak Lakan, *Spisi*, Prosveta, Beograd 1983, str. 260; Upor. *Ecrits*, str. 690.

što je omogućava – a u tome i jeste minimalna pouka celokupne sosirovske revolucije u lingvistici – predstavlja čistu razliku. Ono što prema Sosiru (Ferdinand de Saussure) definiše označitelj i što ga razdvaja od svih drugih klasa bistvujućeg, jeste upravo činjenica da ga čine samo i isključivo razlike i da nema nikakve druge supstancijalne definicije ili identiteta. To je tvorevina sačinjena samo od razlika u odnosu na druge označitelje i ni od čega drugog.²⁵ Njegov „transcendentalni uslov“ je čista razlika. Ali ta razlika, koja uslovljava sve označitelje i spaja ih u označiteljsku strukturu i u određenoj tački se pojavljuje i sama kao takva, otegotvoruje se u nekom partikularnom elementu koji je u potpunosti kontingentan i čija je funkcija isključivo to što zastupa ovaj momenat čiste razlike koji pokreće strukturu. On je samo „refleksija u sebe“ onog uopštenog „transcendentalnog uslova“, koji uopšte omogućava označiteljski poredak. Zakon diferencijalnosti, koji omogućava značenje, otegotvoruje se u kontingentnom višku, dodatku koji sam po sebi ne znači ništa. Otuda nužnost dimničara. Otuda i nužnost „tačke prošivanja“ koja u lakanovskoj teoriji procesa označavanja omogućava da sve ostalo ima značenje. Sve ostalo ima značenje osim te tačke koja se izmiče značenju, a upravo kroz ovaj „označitelj bez označenog“ označitelj se „prišiva“ na označenog. Toga nema kod Sosira, dimničari su svakako samo dodatak njegovoj teoriji i prva jednostavna kritika upućena Sosiru bila bi ta da nije uvideo nužnost dimničara, ili još bolje, da u nužnosti diferencijalnih strukturnih odrednica nije video i nužnost kontingentnog dodatka koji one impliciraju. Ovaj dodatak sam po sebi još uvek nije psihoanalitički; na kraju krajeva, videli smo kako on funkcioniše kod Kjerkegora, Marksa, Hajnea itd., makar bio proizveden „spontano“ i bez posebne teo-

²⁵ „Sve što prethodi potvrđuje da u jeziku postoje samo razlike. Čak i više: jedna razlika pretpostavlja opšte postojanje pozitivnih termina među kojima se ona uspostavlja; ali u jeziku postoje samo razlike bez pozitivnih termina“ (Ferdinand de Sisir, *Kurs opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1996, str. 125).

rije. Ako bismo hteli da teoriju ovog dodatka potražimo u tradiciji, to bi svakako bilo kod Hegela. Već i sama upotreba izraza „reflektovanost u sebe“ predstavlja prevod dimničara u hegelovsku terminologiju, a još je važnije to što je Hegel na svim krajevima svog sistema uvideo ključnu i nužnu ulogu momenta kontingenције kao otelotvorenja univerzalnosti i nužnosti. Njegov beskrajni sud „duh je kost“ usmeren je upravo na međusobnu zavisnost duhovne univerzalnosti sa slučajnim mrtvim objektom kosti; njegova teorija monarha navodi na otelotvorenje umnog i univerzalnog državnog poretka u slučajnom liku monarha, u kojem nema ničeg umnog i univerzalnog, itd. Rečju, kod Hegela se univerzalnost roda, čija je pokretačka snaga samo njen prelazak u svoje drugo i posredovanje sa celokupnom konkretizacijom razlika pojedinih vrsta, na kraju otelotvorava i reflektuje u određenoj slučajnoj vrsti ovog roda, vrsti koja se pojavljuje među drugim vrstama kao tačka refleksije ovog procesa. Što se tiče Sosira i strukturalizma koji je poslužio kao polazište za njegovu revoluciju u lingvistici, strukturalizam je počeo upravo i tek onda kad je Levi Stros nadasve lucidno i dalekovido uvideo da nema označiteljske strukture bez dimničara. Njegovo ime za dimničare bilo je *mana*, *mana* kao označitelj bez označenog, označitelj bez značenja, u kojem se otelotvorava i reflektuje sam uslov pod kojim označitelji uopšte znače, a sam (ne) znači „ništa i sve“.²⁶

Ono što predstavlja specifičnu psihoanalitičku intervenciju u ovoj teoriji, nesumnjivo je Lakanova drska tvrdnja da je ovaj dodatni elemenat falusni i da stoga ovaj dimničarski privezak treba prikačiti na onaj telesni privezak koji otelotvorava falus. Upravo je falus, kaže on u navedenom odlomku, „određen da označi svekolike učinke označenog“, dakle „znači“ značenje kao takvo, on je označitelj *par excellence*, ili čak „transcendentalni uslov značenja“. Zašto?

²⁶ Upor. Claude Lévi-Strauss, „Uvod v delo Marcela Maussa“, u: Marcel Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1996.

Mladen Dolar
OFICIRI, SLUŽAVKE I DIMNIČARI

AKADEMSKA KNJIGA
Novi Sad, Pašićeva 6
telefon: 021/4724-924
e-mail: akademskaknjiga@neobee.net
www.akademskaknjiga.com

Lektorka
Tatjana Pivnički Drinić

Kompjuterski slog
Olivera Mihajlović

ISBN 978-86-6263-155-8

2017

CIP — Каталогизacija y publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1
159.964

ДОЛАР, Младен

Oficiri, služavke i dimničari / Mladen Dolar ; [prevela sa slovenačkog Maja Đukanović]. - Novi Sad : Akademska knjiga, 2017 - 296 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Arcus)

ISBN 978-86-6263-155-8

a) Филозофија b) Психоанализа

COBISS.SR-ID 313414919